

В. Левченко,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри українознавства, історико-правових та мовних дисциплін
Одеського національного морського університету

З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ В УКРАЇНІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.: ПЕРИПЕТІЇ ЖИТТЯ ПРАВознавця ТА ІСТОРИКА ПРАВА І. Я. ФААСА

Доля не обділила суровими драматичними випробуваннями людей епохи першої половини ХХ ст. Роки становлення радянського суспільства в 1920-х – 1930-х рр. можна визначити як одні з найбільш складних в історії цього періоду, коли зміни відбувалися у всіх сферах життя: політиці, економіці, культурі тощо. Наслідки громадянської війни, руйнування економіки, поява нових методів господарювання та нових органів управління створили складні суспільно-політичні й соціально-економічні ситуації в країні. Радянській владі, яка планувала побудувати державу і суспільство нових устоїв, було складно одночасно подолати усі проблеми та налагодити життя у всіх сферах, результатом цього стали кардинальні зміни буття населення, які негативно відобразились на усіх сегментах людності, у тому числі на науковій інтелігенції, зокрема й на представниках юриспруденції. Подібні обставини спровокували відтік однієї частини їх представників із вишів та юридичних установ на господарчі й адміністративні посади, а іншій частині довелося поєднувати роботу в декількох навчальних закладах та інших установах науково-просвітницького профіля.

Серед багатьох учених вітчизняної юриспруденції першої половини ХХ ст., таких як О. А. Бугаєвський (18??–19??), Є. В. Васьковський (1866–1942), С. А. Егізаров (1852–1925?),

О. О. Жилін (1880–1949?), П. Є. Казанський (1866–1947), М. П. Макаренко (1874–1945), П. О. Михайлов (1876/77–1962), О. С. Мулюкін (1873–1953), Е. Я. Немировський (1874–1934), О. І. Покровський (1873–1943?), П. М. Толстой (1880–1937?), І. А. Хмельницький (1861–1941), О. Я. Шпаков (1868–1927) та ін., особливе місце займає Іван Якович Фаас (1894–1945), ім'я якого на сьогодні мало кому відомо. Лише в спеціальних дослідженнях можна зустріти стислі згадки щодо його постаті. Це пов'язано з тим, що згадувати імена багатьох діячів культури 1920-х – 1940-х рр. довгий час було заборонено. З кінця 1980-х рр. почалося відродження несправедливо забутих глав історії вітчизняної науки, зокрема крізь призму біографій вчених, які довгий час замовчувалися. Стали з'являтися наукові публікації, присвячені різноманітним аспектам цієї проблематики. Незважаючи на зроблені перші кроки в цьому дослідницькому напрямі, все рівно існує необхідність у зверненні до архівних матеріалів, пов'язаних із долями призабутих творчих особистостей, поверненням їх інтелектуального надбання до реєстрів наукової бібліографії. Такий стан історіографії можна вважати об'єктивним, бо до сих пір мінімально введені до наукового обігу документальні матеріали, які свідчать про те, що реально від-

бувалося з представниками наукової спільноти в 1920-ті – 1940-і рр., і тим більше з тими з них, хто не міг (не встиг або не захотів) емігрувати (на зламі 1910-х – 1920-х рр.) або евакуюватися (у липні-жовтні 1941 р.) та в обох випадках був змушений співпрацювати з новими владами. Особливо мало нам відомо про те, які насправді були рефлексії на ментальному рівні (формальні відомі) у радянських науковців відносно німецько-румунського окупаційного режиму – ненависть, захоплення, ігнорування, байдужість, вимушена співпраця, адаптування та інтегрування заради інституційних або особистих цілей тощо. Якими мотивами керувалися вчені, які формально чи свідомо потрапили до категорії «пособників»; за які дії відбувалося їх переслідування радянськими спецслужбами після звільнення від окупації, – співпраця за ідейними, ідеологічними чи матеріальними уподобаннями, продовження фахової діяльності виходячи з уявлення про науку як «надсоціальне» явлення чи підтримку сил спротиву радянській владі? Чому більшість науково-педагогічних працівників, які були офіційними співробітниками закладів і установ за часів окупаційного режиму, на відміну від одиниць своїх колег¹, не зазнали утисків з боку радянської влади? Однією з причин відсутності відповідей на ці питання є те, що коло доступних архівних джерел з проблематики окупації залишається обмеженим.

¹ З приблизно 800 осіб науково-педагогічного персоналу переслідування з боку спецслужб СРСР зазнали тільки декілька десятків людей. Див.: Левченко В. В. Діяльність вчених-істориків Одеси в період німецько-румунської окупації (1941–1944 рр.) та їх доля // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: Мат. III міжн. наук.-практ. конф. Одеса, 15–16 квітня 2011 р. Одеса, 2011. С. 233–239; Левченко В. В. В омуте «второй волны» российской эмиграции: общие и частные моменты в судьбах научной интеллигенции Одессы // Дикийцы: материалы и исследования / отв. ред. П. А. Трибунский. М.: Дом русского зарубежья им. А. Солженицына, 2021. С. 92–115 та ін.

Повертаючись безпосередньо до постаті І. Я. Фааса, то аналіз наукової літератури з проблеми дослідження засвідчує, що перші згадки про нього з'явилися тридцять років тому, а наукова спадщина вченого частково стала використовуватися дослідниками лише в останні два десятиліття. Така ситуація пов'язана з тим, що радянська історіографія розглядала питання історії 1920-х – 1940-х рр. з точки зору обґрунтування законності перемоги радянської влади та розбудови першої соціалістичної держави, що обумовило крайній суб'єктивізм в оцінці історичних подій того часу. Тому ім'я І. Я. Фааса, як й інших діячів культури, які в умовах Другої світової війни опинилися на окупованій території та співпрацювали з німецько-румунською владою, вживалось з епітетами «пособник», «зрадник», «ворог народу» тощо. Протягом багатьох десятиліть необхідні для достовірного історичного аналізу вихідні дані про стан радянської наукової спільноти у 1920-ті – 1940-ві рр. були відсутні у відкритій пресі СРСР. У свою чергу дослідники дотримувалися встановлених ідеологічних схем і впродовж 1940-х – 1980-х рр. не приділяли уваги постаті вченого, через що його ім'я не з'являлось у полі зору науковців та громадськості.

Перша згадка про І. Я. Фааса в публікації у сучасній історіографії з'явилася 1993 р. у спогадах авторитетного радянського вченого-соціогуманітарія С. І.-Я. Борового [1, с. 142–146, 240, 293–294, 380], який, з деякими фактичними помилками, у коректному тоні, яскравими висловами накреслив основні штрихи портрета свого друга² та колеги [1, с. 143, 240]. Загальний зміст епістолярного надбання С. І.-Я. Борового дає підстави стверджувати, що І. Я. Фаас дійсно входив до його найближчого оточення. Подібним вели-

² О. Є. Музичко фальсифікує ідентифікацію С. І.-Я. Борового своїх відносин з І. Я. Фаасом з дружніх на товариські [2, с. 46].

ким обсягом спогадів та позитивними враженнями, які було присвячено І. Я. Фаасу, С. І.-Я. Боровий відмітив тільки тих людей (Ю. Г. Оксман [1, с. 103–107], І. А. Хмельницький [1, с. 124–126, 223–224], С. Л. Рубінштейн [1, с. 134–139], М. П. Алексєєв [1, с. 146–149], К. П. Добролюбський [1, с. 218–220, 254–255]), що були дійсно близькими для нього та відіграли в його житті дуже важливе значення.

Уперше після радянських часів у науковій літературі фактологічні дані про І. Я. Фааса було надано в науково-довідниковому виданні за редакцією авторитетного одеського краєзнавця Г. Д. Зленка. Відповідно вимогам формату подібного видання упорядник вказав бібліографічне описання двох наукових публікацій вченого та стислу біографічну довідку про нього [3, с. 3, 11, 22, 37].

Першими ініціативу С. І.-Я. Борового щодо відродження образу І. Я. Фааса в науковій літературі підтримали їх молодші колеги по Одеському інституту народного господарства (ОІНГ³). В ювілейному виданні 2000 р.⁴, присвяченому вишу, використовуючи виключно матеріал спогадів С. І.-Я. Борового, без застосування документальних матеріалів архівосховищ, було згадано щодо діяльності І. Я. Фааса в ОІНГ [4, с. 50–52].

Після закладеного авторитетними дослідниками інтелектуальної історії в Одесі підґрунтя щодо наукової реабілітації І. Я. Фааса за останні понад двадцять років з'явилася значна кількість студій у яких у різній мірі та в різних аспектах його діяльності представлена постать призабутого вченого. Переважно його ім'я згадували в контексті педагогічної діяльно-

сті в ОІНГ [5, с. 17; 6, с. 125–126; 7, с. 121], Одеському інституті народної освіти (ОІНО) [8, с. 145, 205, 215–216, 314, 333, 382] та Одеському інституті інженерів водного транспорту (ОПВТ) [9, с. 20; 10, с. 97; 11, с. 34; 12, с. 171–172]; роботи в Центральній науково-навчальній бібліотеці м. Одеси (ЦННБ) [13, с. 213; 14, с. 32; 15, с. 99; 16, с. 88–90; 17, с. 124, 146, 154, 156–157, 159, 267]; дослідження розвитку науки і освіти та долі вчених у період німецько-румунської окупації [2; 18, с. 176; 19, с. 260; 20, с. 40–41, 114; 21, с. 235–237; 22, с. 149]; дослідження еволюції деяких напрямів гуманітаристики в 1920-х рр. [23, с. 10, 126, 352–353; 24, с. 79, 83–84, 136, 193; 25; 26, с. 429–430, 438, 593, 597, 697, 738, 744]; у науково-довідкових виданнях [27; 28] тощо. Загалом у цих працях біографія і творче надбання І. Я. Фааса висвітлювалося в узагальненому вигляді та малоінформативному форматі, розкривалися окремі аспекти діяльності вченого без аналізу його основних наукових праць. Серед усього значного бібліографічного пласту окреме місце, як перша спроба біографічної розвідки постаті І. Я. Фааса, займає публікація О. Є. Музичка, який переважно спирався на характеристики С. І.-Я. Борового, та безпідставно засудив редакторів-упорядників, працюючих на зламі ХХ–ХХІ ст., у тому, що вони «...оказались бессильны привести сколько-нибудь содержательные комментарии о⁵ И. Фаасе» [2, с. 46]. Загалом цій роботі характерна слабка джерелознавча база та як наслідок – фактологічні й методологічні помилки, відсутність аналізу інтелектуальної спадщини І. Я. Фааса, довільні судження та мало обґрунтовані висновки, на які деталізовано вказуємо в цій статті.

³ З 1993 р. Одеський державний економічний університет, від 2011 р. Одеський національний економічний університет.

⁴ Це видання О. Є. Музичко помилково відносить до ХХІ ст., бо 2000 р. є останнім роком ХХ ст. [2, с. 46].

⁵ Відповідно правопису російської мови якщо наступне слово починається з літер «а», «о», «и», «у», «э», то вживається прийменник «об».

Незважаючи на значне нашарування за останні понад двадцять років праць, присвячених І. Я. Фаасу, варто відмітити й ігнорування його постаті в багатьох, на перший погляд, ґрунтовних виданнях⁶. Якщо зрозумілим є чому немає жодної згадки про вченого в ювілейних виданнях на честь Одеського університету радянських часів, то дивним виглядає факт не приділення уваги його діяльності як правознавця й історика права в двох останніх ювілейних виданнях⁷. Загалом можна констатувати, що останнім часом відмічається стійкий інтерес науковців до життя та наукових здобутків І. Я. Фааса. Разом з тим, очевидним є факт недостатнього вивчення його науково-педагогічної та громадської діяльності, його біографія як об'єкт проблематики інтелектуальної спадщини досі не присутня у вітчизняній історіографії. Навіть останні двадцять років, ліберальні для істориків, не зробили прориву у цьому питанні. Проблема негативного досвіду, вистражаного вченим у 1920-х – 1940-х рр. досі не отримала широкого висвітлення та аналізу та продовжує перебувати на периферії дослідницького інтересу. У цілому можна стверджувати, що біографія і наукова спадщина І. Я. Фааса відображені в історіографії лише в незначній мірі, проте систематичного вивчення біоісторіографічного портрета вченого до цього часу ще не було здійснено.

⁶ Сурилов А. В., Ефимов П. Е. От лица – к юридическому институту // Очерки развития науки в Одессе / отв. ред. С. А. Андронати. Одесса: НАН Украины, Юж. науч. центр, 1995. С. 551–560; Наукова-спадщина професорів-економістів: з минулого в майбутнє: ювілейний показник / уклад. Г. Я. Деркач, Т. П. Іваницька, Т. М. Руденко, С. В. Самсонюк; ред. Ю. А. Бородіна. Одеса: ОНЕУ, 2016. 222 с.

⁷ Історія Одеського університету (1865–2000) / Гол. ред. В. А. Сминтина. Одеса: Астропринт, 2000. 226 с.; Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Історія та сучасність (1865–2015) / голов. ред. І. М. Коваль; вступ. сл.: І. М. Коваль, В. М. Хмарського. Одеса: ОНУ, 2015. 955 с.

Отже, до цього часу в науці не існує спеціального комплексного дослідження, присвяченого біографії та аналізу інтелектуального надбання І. Я. Фааса. Тому на підставі історіографічного аналізу автор обґрунтував потребу наукової розробки теми відповідно до визначених мети, завдань і методології.

У зв'язку з цим за межами накопиченого історіографічного потенціалу залишаються такі важливі для розуміння особливості до- та військового розвитку правознавства в Одесі, їх сприйняття окремими науковцями та науковою спільнотою в цілому, форми їхньої конкретної участі та впливу на формування нових зовнішньо- та внутрішньополітичних установок радянського керівництва. Мало досліджено коло питань, пов'язаних з оцінкою того, як і якою мірою вимушена ізоляція 1930-х рр. вплинула на зміну наукових пріоритетів та інституційної структури правознавства в Одесі. У статті відображається новий погляд на історичні події 1920-х – 1940-х рр., оцінка творчої діяльності І. Я. Фааса. Публікація вперше схематично реконструйованої біографії та аналізу заборонених свого часу наукових творів дадуть нові відтінки уявлення про стан суспільства та наукового процесу у зазначений період у цілому. Пропонуємо ознайомитися з основними віхами життя та пріоритетними ідеями провідного одеського вченого-правознавця 1920-х – 1940-х рр., а також зробити спробу інтерпретувати окремий випадок «професійного колабораціонізму», в даному випадку представника науково-педагогічної корпорації, як прояв конформізму. Для реалізації окреслених завдань її автор на відміну від першої спроби біографічного дослідження І. Я. Фааса⁸ спирається на численні, раніше маловідомі та не введені до наукового обігу документи

⁸ О. Є. Музичко у своїй статті використав 6 фондів 2 архівосховищ.

з 22 фондів 6 архівосховищ⁹ та матеріали 8 серіальних видань.

І. Я. Фаас народився 13 (1) січня 1894¹⁰ р. в Нижньо-Чирській¹¹ станиці Обласі Війська Донського¹² [27, с. 242; 29, с. 439] у родині юриста німецького походження та православною віросповідання Якова Вільгельмовича Фааса [30, арк. 6–11]. У різні часи Я. В. Фаас (1862–1915) служив товаришем прокурора судової палати у Києві, Іркутську, Харкові, Тифлісі (в останньому протягом 1910–1915 рр.) [31]. За часів бага-

торічної служби Я. В. Фааса у Києві його родина оселилася у цьому місті, в якому юний І. Я. Фаас пройшов усі ланки системи освіти. Середню освіту отримав у Київській І-й гімназії, яку закінчив 1911 р. із золотою медаллю. Вищу освіту здобув на юридичному факультеті Київського університету Св. Володимира, який закінчив 1915 р. із дипломом першого ступеня. Того ж року його було залишено при тому ж університеті на кафедрі римського права для підготовки до професорської діяльності під керівництвом ординарного професора кафедри римського права М. М. Каткова [32, арк. 11]. Станом на 27 липня 1918 р. він займав посаду молодшого асистента кафедри римського права [33, арк. 1–3]. У 1918 р. склав іспит на вчений ступінь магістра римського права та після прочитання двох пробних лекцій йому було присвоєно наукове звання приват-доцента. У 1918/1919 навчальному році в Київському юридичному інституті читав лекції з римського права, а в Народному університеті – з цивільного права [32, арк. 11]. Природні здібності, класична університетська освіта, знання багатьох іноземних мов¹³ та кваліфіковані викладачі-наставники дали можливість І. Я. Фаасу станом на 1919 р. сформуватися як талановитому і здібному молодому науковцю-правознавцю, який у перспективі міг стати викладачем університету та авторитетним вченим, але його доля склалася інакше.

Карколомні зовнішньо і внутрішньо суспільно-політичні події кінця 1910-х рр. суттєво вплинули на його життя. З наближенням до Києва більшовицьких військ разом з невеликою кількістю представників наукової інтелігенції він вирішив відступати на південь країни. Так, відповідно спо-

⁹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України, фонди 166 – Народний комісаріат освіти УСРР та 331 – Уповноважений Комісії сприяння вченим РНК СРСР при РНК УРСР), Державний архів м. Києва (ДАК, фонд 16 – Київський університет Св. Володимира), Державний архів Одеської області (ДАОО, фонди Р-129 – Одеський інститут народного господарства, Р-100 – Одеське губернське архівне управління Центрального українського архівного управління, Р-1593 – Одеський інститут народної освіти, Р-1724 – Центральна науково-навчальна бібліотека вищої школи, Р-2169 – Одеська обласна філія Українського інституту господарників і підвищення кваліфікації інженерно-технічних робітників Народного комісаріату місцевої промисловості, Р-2242 – Головна регістратура Губернаторства Транснестрії, Р-2249 – Дирекція культури Губернаторства Транснестрії, Р-2271 – Одеський університет дирекції культури Губернаторства Транснестрії, Р-2274 – Дирекція культури примарії Одеського муніципалітету, Р-2276 – Дирекція постачання примарії Одеського муніципалітету, Р-2351 – Префектура Одеської поліції Губернаторства Транснестрії, Р-3949 – Румунський науково-дослідний інститут дирекції культури Губернаторства Транснестрії, Р-4121 – Одеський історичний архів Дирекції культури примарії Одеського муніципалітету, Р-4127 – Одеський історико-археологічний музей Дирекції культури примарії Одеського муніципалітету, Р-4570 – Одеський робочий вечірній індустріальний інститут Вищої ради народного господарства УСРР, Р-5397 – Одеський інститут інженерів морського флоту), Державний архів Російської Федерації (ДАРФ, фонд Р9506 – Вища атестаційна комісія при Раді Міністрів СРСР), Одеський історико-краєзнавчий музей (ОІКМ, архів професора О. Я. Шпакова) та Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (НБ ОНУ, фонд дисертацій).

¹⁰ У науковій літературі іноді помилково вказують дату народження 1895 р. [10, с. 97; 26, с. 697; 28, с. 413].

¹¹ О. Є. Музичко вказав назву неіснуючого топоніму – «Чігас-Гірська» [2, с. 47; 28, с. 413].

¹² На сьогодні станиця Нижній Чир Суровікінського району Волгоградської області Російської Федерації.

¹³ Читав і висловлювався французькою і німецькою мовами; англійською, італійською і польською мовами читав і перекладав із словником [34, арк. 100].

гадам С. Я. Борового [1, с. 142–143] разом з київськими колегами (М. П. Алексеев, С. С. Дложевський, В. І. Селінов та ін.) І. Я. Фаас наприкінці 1919 р. перебрався до Одеси, з якою були пов'язані його наступні двадцять шість років життя.

У Південній Пальмірі, де протягом різної кількості років він мешкав за різними адресами¹⁴, життя І. Я. Фааса було насичено як позитивними, так і негативними моментами. До Одеси молодий науковець приїхав із дружиною Анною Костянтинівною Фаас-Щербиною (1900–1982) та її батьками Софією і Костянтином Щербинами¹⁵. У 1920 р. до Одеси також переїхала його мати – Надія Фаас (1866 року народження) [37, арк. 1 зв.]. А. К. Фаас-Щербина за фахом була медиком. До початку війни працювала лікарем¹⁶ Терапевтичної клініки Одеського медичного інституту (вул. Ольгіївська, 4) [37, арк. 1 зв.]. Під час німецько-румунської окупації, виходячи з виявлених документів, від 16 червня до жовтня 1942 р. деякий час працювала не за фахом – старшим науковим співробітником в Одеському історико-археологічному музеї [38, арк. 53–54, 121, 267], але зго-

дом – у 1943/44 навчальному році вона рахувалася ординатором¹⁷ Терапевтичної клініки Одеського університету [39, арк. 8 зв.]. Перед звільненням Одеси військами Червоної армії разом з І. Я. Фаасом виїхала до Румунії, де й мешкала після війни [40].

Відповідно до документальних історичних джерел уперше ім'я І. Я. Фааса в інтелектуальному просторі Одеси згадується 1921 р., коли він станом на 28 вересня 1921 р. займав посаду вченого секретаря археологічного відділу Одеського губернського комітету охорони пам'яток мистецтва і давнини (на розі вулиць Грецька, 16 та Пушкінська, 9) [35, арк. 85]. 28 вересня 1921 р. І. Я. Фаас подав заяву на ім'я завідувача Бібліотеки вищої школи Одеси В.-П. Н. Павловського з проханням надати дозвіл на користування книгами бібліотеки. Того ж дня завідувач надав дозвіл щодо видання науковцю з фондів бібліотеки шести томів і журналів терміном на один місяць [35, арк. 85].

У 1921 р. І. Я. Фааса було обрано в. о. екстраординарним професором кафедри загальної теорії права Кам'янець-Подільського університету, але, відповідно його слів, він не прибув до нового місця служби через хворобу, тому ця посада була оголошена вакантною [32, арк. 11]. Дозволимо собі припустити, що хвороба могла бути формальною причиною для того, щоб відмовитися їхати до провінційного міста, яким був Кам'янець-Подільський у порівнянні з Одесою, де він поступово входив до наукової спільноти. Вже станом на 11 травня 1922 р. працював науковим співробітником Одесь-

¹⁴ Станом на 1921 р. мешкав за адресою вул. Зовнішня, 36, кв. 1 [35, арк. 85] та як мінімум там само до 1924 р. [36, арк. 93]. За даними на 1936 р. проживав за адресою вул. Артема, 8, кв. 2 [34, арк. 101], у комунальній квартирі разом з мамою та батьками дружини (1, с. 143).

¹⁵ Щербина Костянтин Мойсейович (1864–1946) – закінчив Імператорський Київський університет Св. Володимира (1888) із ступенем магістра фізико-математичних наук, який було присвоєно за твір «Основи символічного числення». Організатор і перший директор Київського вчительського інституту (1909–1919) та перший ректор Київського інституту народної освіти (1920). З жовтня 1920 р. викладав в ОІНО, а з 1921 р. завідував кафедрою методики математики. У 1930–1933 рр. викладав математику в Одеському інституті соціального виховання. У 1933–1938 рр. працював на кафедрі педагогіки Одеського державного університету Автор понад 30 праць, головним чином з методики викладання математики.

¹⁶ С. І. Я. Боровой вводить в оману спотворюючи реальність життя, коли стверджував, що «Ей даже не разрешили работать врачом „на общественных началах“» [1, с. 143].

¹⁷ О. Є. Музичко помилково вказує на те, що А. К. Фаас-Щербина займала посаду «професора медичного факультету» [22, с. 149], фальсифікуючи слова Н. А. Болдур: «...стала доктором медичинських наук (по споминанням Н. А. Болдур)» [2, с. 47], бо насправді в її тексті подана інша інформація: «...deși fusese asistentă a Facultății de Medicină din Odesa» [40], у перекладі на українську мову – «...хоча вона була асистентом на медичному факультеті в Одесі» (переклад автора).

кого губернського архівного фонду [41, арк. 12], до того ж цього ж року став секретарем Одеського археологічного інституту.

За перші два роки перебування в Одесі І. Я. Фаас дуже швидко облаштувався на новому для себе місці, як у професійному, так і матеріальному питаннях. Позитивне вирішення першого питання було пов'язано з нестачею значної кількості вчених у різних науково-просвітних установах, у першу чергу, через міграційні процеси¹⁸. Розв'язання другого питання залежало від загальної політики радянської влади, для якої дуже важливо було зберегти науковий потенціал, потрібний країні в рамках будівництва соціалістичного суспільства. Прагнучи реалізувати поставлене завдання, керівництво країни взялося за вирішення проблем, що найбільше хвилювали наукову інтелігенцію, серед яких найактуальнішою була проблема забезпечення провізією. Владою було прийнято рішення надавати допомогу науковцям, встановивши особливе додаткове академічне забезпечення харчами, грошима, предметами одягу, білизною та взуттям незалежно від розміру винагороди на посаді¹⁹.

¹⁸ За 1917–1920 рр. у наслідок еміграційних і фізичних процесів вища школа Одеси втратила до 60 % вчених-гуманітаріїв. Див.: Левченко В. В. Міграційні процеси вчених-істориків Одеси в 1917–40-х рр. // Музейний Вісник: науково-теоретичний щорічник. Запоріжжя, 2013. № 13/2. С. 227–233.

¹⁹ У постанові РНК УСРР наголошувалося, що додаткове до існуючих видів винагороди забезпечення запроваджується з метою найкращого використання наукових сил країни для відновлення сільського господарства, а також забезпечення науковцям можливості спокійної та планомірної роботи. Академічне забезпечення складалося з трьох частин: академічного пайка, який збільшувався на півпайка на кожного непрацездатного члена сім'ї; із грошової частини, розмір якої залежав від кваліфікаційного розряду наукового працівника. Третю частину академічного забезпечення становили товари широкого вжитку, одяг, білизна та взуття. Додаткове забезпечення надавалися вченим лише після їх вступу до місцевого відділення Комітету сприяння вченим (КСВ), діяльність якої контролювалося вищою організацією – Всеукраїнським комітетом сприяння вченим (ВУКСВ).

У період від 26 жовтня 1922 р. до 14 серпня 1923 р. як викладач другої групи²⁰ ОІНО отримував провізію, одяг та взуття [42, арк. 105–106]. У вересні 1922 р. додатково отримав дві продуктові посилки від місії Нансена²¹ [43, № 6955]. Поки невідомо за якими критеріями, але фактом залишається те, що в серпні 1922 р. І. Я. Фаас опинився серед першої групи 19 одеських «академіків»(!)²², які впродовж цього місяця відпочивали в «Доме отдыха для ученых»²³, організованого Одеським відділенням ВУКСВ. Як представника цієї першої групи його уповноважили скласти доповідну записку (датована 7 вересня 1922 р.) та виступити з доповіддю про «Дом отдыха для ученых» у місцевому КСВ [42, арк. 133–133 зв.]. Потра-

²⁰ На засіданні Центральної комісії з поліпшення побуту вчених від 13 грудня 1921 р. було затверджено постанову про розподіл науковців на 5 категорій залежно від їхньої кваліфікації. До першої категорії були віднесені молоді вчені, які мали науковий стаж і хоча б одну самостійну наукову працю. Викладачі та науковці вишів та наукових установ, які мали наукові та науково-навчальні праці, склали другу категорію. До третьої увійшли вчені з великим науковим та педагогічним стажем, зі значною кількістю оригінальних наукових праць, здатні керувати підготовкою наукових фахівців. До четвертої категорії були включені відомі у своїй галузі знання вчені, які є творцями або видатними представниками великих наукових напрямів та шкіл. П'яту категорію склали видатні вчені, робота яких мала світове значення.

²¹ Місія Нансена – неофіційна, але вживана в радянських республіках назва об'єднання 15 національних релігійно-добродійних товариств і комітетів Червоного Хреста під егідою Міжнародного комітету Червоного Хреста, яку очолював Ф. Нансен.

²² Назва взята з історичного джерела та її слід вважати умовною. Скоріш за все, таким чином, в складних умовах соціально-економічних умов влада хотіла морально підтримати представників інтелектуальної праці. Серед «академіків» не було академіків у прямому сенсі слова, а були професори Н. М. Баришев (1879–1944), Є. О. Загоровський (1885–1938), М. К. Лисенков (1865–1941), С. Й. Шатуновський (1859–1929), живописець М. К. Гершенфельд (1880–1939), директор Одеської міської публічної бібліотеки О. М. Дерibas (1856–1937), літератор П. В. Владиченко та ін.

²³ Знаходився за адресою вул. Чорноморська, 17.

пляння І. Я. Фааса²⁴ до когорти авторитетних діячів культури, яка стала першою групою, що відпочивала в щойно облаштованому будинку відпочинку, характеризує його як комунікабельну людину²⁵, яка швидко змогла адаптуватися у нових умовах життя.

У 1922–1923 рр. І. Я. Фаас працював позаштатним викладачем в ОІНО, де на музейно-архівно-бібліотечному відділенні факультету політичної освіти для студентів спеціальності археологія викладав курс «Грецькі та римські правові старожитності» [32, арк. 11]. Деякий час в ОІНО також виконував обов'язки секретаря навчальної частини [34, арк. 98 зв.]. Як випускнику юридичного факультету, де відповідно канонів класичних університетів вивчалися юридичні, політичні та економічні науки, І. Я. Фаасу в статусі позаштатного викладача разом з шістьма іншими колегами²⁶ було доручено викладання предметів соціально-політичного мінімуму [44. Арк. 11, 15], які повинні були формувати свідомість студентів відповідно ідеологічним засадам радянської влади. Обраним викладачам представник неофіційного контролюючого органу в ОІНО («Трійки») правознавець І. А. Хмельницький запропонував пройти апробацію обраних курсів. Після проведених пробних лекцій 2 листопада 1922 р. на засіданні Бюро ОІНО І. А. Хмельницький заявив, що «Трійка» прийняла рішення про припинення читання курсів К. П. Добролюбського («Історія класової боротьби»), Є. О. Загоровського («Історія соціального руху»), О. О. Рябініна-Скля-

ревського («Історія соціалізму»), І. Я. Фааса («Політична економія») та А. Г. Готалова-Готліба («Економіка перехідного періоду»). Апробацію пройшов М. Є. Слабченко як відомий вчений-марксист, якому «Трійка» дозволила подальше ведення курсів [44, арк. 11, 14–15, 20, 22–23]. Отже, всі викладачі, які мали досвід викладання у дорадянській вищій школі були не допущені до читання лекцій, зміст яких мав базуватися на ідеології нової влади. Як наслідок, 1 червня 1923 р. І. Я. Фааса було звільнено з викладацького складу ОІНО [8, с. 145, 314].

15 вересня 1923 р. І. Я. Фаас почав працювати в Центральній науково-навчальній бібліотеці м. Одеси²⁷ на посаді вченого секретаря²⁸ [36, арк. 2–3, 5, 92]. У його функції входило складання чорнових вихідних документів, доповідних записок тощо (за виключенням відносин щодо обміну та придбання книжок); складання зведеного звіту; складання відносин щодо обмінних операцій; видача довідок бібліографічного порядку тощо [36, арк. 104–105]. Впродовж якого часу він працював на цій посаді на сьогодні точно встановити не вдалося, але документально відомо, що включно до квітня 1925 р. саме як вчений секретар²⁹ бібліотеки він щомісяця отримував зарплатню [45, арк. 4].

Незважаючи на наявність робочого місця у бібліотеці, скоріш за все в плані реалізації свого фахового покликання як правознавця, І. Я. Фааса воно не задовольняло. Тому, коли йому випала нагода роз-

²⁴ На той час в Одесі на відміну від І. Я. Фааса були вчені більш високого рангу та більш старші за віком.

²⁵ У цьому контексті дивною виглядає характеристика С. І.-Я. Борового І. Я. Фааса як людини, яка «...неумела приобретать жизненные блага» [1, с. 143].

²⁶ Серед них були А. Г. Готалова-Готліб, К. П. Добролюбський, Є. О. Загоровський, О. О. Рябінін-Скляревський, М. Є. Слабченко,

²⁷ У науковій літературі зустрічаються невірна назва бібліотеки в якій працював І. Я. Фаас – «Головна бібліотека вищої школи Одеси» [17, с. 156].

²⁸ О. Є. Музичко безпідставно вказує статус бібліотекаря, хоча він займав посаду вченого секретаря [2, с. 47].

²⁹ В історіографії існує згадка, що І. Я. Фаас недовгий час у цій бібліотеці працював штатним співробітником на посаді консультанта [17, с. 156].

почати діяльність за фахом, то він її використав. 31 жовтня 1923 р. в присутності комісії щодо заміщення кафедр ОІНГ (спадкоємця юридичного факультету Новоросійського університету) у складі ректора О. Я. Шпакова, проректора Є. В. Васьковського, декана юридичного факультету Е. Я. Немировського, декана економічного факультету Г. І. Тіктіна І. Я. Фаас провів пробну лекцію з цивільного права на тему «Новые идеи в гражданском кодексе СССР». Члени комісії – авторитетні правознавці – визнали лекцію, яка відповідала усім вимогам вищої школи [32, арк. 12]. З цього часу І. Я. Фаас був відданий педагогічній діяльності виключно в ОІНГ, де включно до 1930 р. викладав цивільне право та процес. У 1925/26 навчальному році в статусі професора І групи йому, як єдиному фахівцю у цій галузі після від'їзду Є. В. Васьковського, було доручено ведення дисциплін цивільне право та цивільний процес обсягом 572 годин [46, № 6847] та доручено очолити предметну комісію з цивільного права і процесу [7, с. 121].

Викладацька діяльність І. Я. Фааса в 1920-х рр. припала на період проведення радянською владою докорінної реформи системи вищої освіти, зокрема вищої юридичної освіти. Одним з найважливіших і найактуальніших аспектів нововведення у вищій школі УСРР було переведення системи освіти на викладання українською мовою³⁰. НКО УСРР було запропоновано вжити заходів щодо видання українського академічного словника і вироблення наукової термінології українською мовою, до

підготовки науково-дослідними кафедрами нових викладачів, які б досконало знали українську мову, а також запровадити вивчення української мови в усіх професійних навчальних закладах і викладання українською мовою дисциплін у вишах, де навчання ще проводилося російською мовою [47, с. 120]. У мережі вищої школи переведення викладання предметів на українську мову планувалось провести протягом двох років (1923/24–1924/25 навчальних років), але справи українізації просувалися дуже складно. У зв'язку з цим починаючи з літа 1925 р. до вишів одне за одним надходили розпорядження НКО УСРР щодо проведення пасивного процесу українізації серед викладачів і студентів, а керівництво наполягало вживати рішучих заходів щодо «справжньої українізації». Щоб надати плановості справі українізації та забезпечити доцільність і своєчасність окремих заходів за цим напрямом, згідно з розпорядженням НКО УСРР «Про українізацію навчальних закладів професійної освіти» від 29 жовтня 1925 р., кожному інституту пропонувалось скласти робочий календарний план українізації викладачів. На підставі цього 3 листопада 1925 р. Правління ОІНГ звернулося до І. Я. Фааса із запитанням щодо його можливості викладання курсу цивільного права та процесу українською мовою. Майже через два тижня, 16 листопада, він дав відповідь: «...повідомляю, що я зможу³¹ би викладати цивільне право та процес укр[аїнською] мовою, після належного приготування, мабуть через один або два роки, але б це довело, крім значного погіршення викладу, ще до цілої низки труднощів через те, що літературною мовою для переважної більшості слухачів є російська мова; українську юридичну термінологію ще треба виробити; підручників, монографій та часописів маємо досить

³⁰ На законодавчому рівні реалізація політики українізації ґрунтувалися на Декреті РНК УСРР «Заходи по українізації навчально-виховних і культурно-просвітніх закладів» від 27 липня 1923 р. та постанові ВУЦВК і РНК УСРР «Про заходи забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української мови» від 1 серпня 1923 р., в яких проголошувалося національно-культурне відродження українського народу та було вказано на необхідність надання допомоги під час вивчення української мови.

³¹ Граматика тексту передана аутентична.

російською мовою і безмалъ зовсім не маємо українських³²; номінальним текстом законів та судових присудів є російський. Тому дати фактичні міркування про те, з якого терміну можливим буде не тільки формально, але дійсно і без шкоди для суті діла українізувати викладання, це здається мені дуже трудним» [48, арк. 69]. Для нього це питання залишалося складним і в наступні навчальні роки. Так, 12 квітня 1927 р. на засіданні Правління ОІНГ ректор Ф. Г. Альохін назвав 17 викладачів вишу, серед яких був й І. Я. Фаас і сам Ф. Г. Альохін, які повинні були на початку 1927/28 навчального року перед Комісією у справах українізації провести зі студентами зразкові заняття (лекції, бесіди, практичну роботу тощо) українською мовою. Якщо згадана комісія не виявила б належної підготовки викладача в знанні української мови, то залежно від ступеню його підготовки, не пізніше 1 лютого 1928 р. мав бути призначений строк остаточного іспиту. Якщо й на цьому іспиті викладач не виявив би достатньої підготовки, то на цей курс на 1928/29 навчальний рік мав оголошуватися конкурс на заміщення посади у загальному порядку відповідно плану українізації [43, № 6931; 46, № 6880]. Дані факти свідчать про те, що І. Я. Фаас вільно не володів українською мовою³³ або заперечував її використання, тому і відтягував час переходу на викладання державною мовою.

Крім зайнятості у педагогічній галузі І. Я. Фаас брав активну участь й в популяризаторській діяльності правової системи. Наприклад, 18 жовтня 1924 р. в «Будинку вечних», що знаходився за адресою вул. Щепкіна, 12, на «Вечере научної

информации» виступив з доповіддю на тему «Гражданский кодекс Советской России» [49]. Також приділяв увагу роботі в одеських науково-дослідних об'єднаннях³⁴: Одеській комісії краєзнавства при ВУАН (ОКК при ВУАН) та Одеській філії Всеукраїнської наукової асоціації сходознавців. У складі першої установи був членом соціально-історичної секції, секретарем Бюро (з 31 грудня 1923 р.) всієї комісії [50] та опублікував дві статті (див. дод., пункти 4 і 13). До другої організації увійшов 18 березня 1926 р., коли його було обрано дійсним членом політично-економічного відділу [51, с. 6]. Активною і плідною діяльністю у складі філії не відмітився. За понад чотирьох років її діяльності тільки двічі виступив з доповідями, до того ж на засіданнях іншого відділу – історично-етнологічного. Обидві доповіді – «Візантійські впливи на вірменське право» (16 квітня 1926 р.) і «Частка небіжчика у праві й археології Греції та східних народів» (22 січня 1928 р.) [51, с. 19] були інтерпретованими варіантами його публікацій (див. дод., пункт 3 і 13).

Наприкінці 1920-х рр. науково-педагогічній інтелігенції залишатись осторонь кон'юнктурних політичних реалій ставало дедалі важче. Соціальне походження і політична благонадійність поступово ставали визначальними чинниками в оцінці їх фахової кваліфікації. Тематика і зміст наукових досліджень все тісніше пов'язувалися з більшовизацією науки, що супроводжувалось посиленням адміністративного тиску на вчених і бажанням держави підкорити їх своєму диктатові. Більшовицьке керівництво швидко і безжалісно розправлялося з тими, хто не міг позбутися роками набутих

³² У цьому питанні І. Я. Фаас мав рацію, бо перший україномовний двотижневик НКЮ УСРР «Червоне право» почав виходити 1926 р.

³³ О. Є. Музичко безпідставно стверджував про знання І. Я. Фааса української мови [2, с. 47].

³⁴ О. Є. Музичко без надання документальних підтверджень наголосив, що І. Я. Фаас був одним із засновників «...Одесской комиссии краеведения при ВУАН (1923) и Одесского филиала Всеукраинской научной ассоциации Востоковедов (1926)» [2, с. 47]. Безпідставна інформація набула поширення у науковій літературі [17, с. 157].

моральних цінностей, дозволяв собі прояви вільнодумства. У зв'язку з цим одним із обов'язків ректорів вишів було складання та подання до органів ДПУ УСРР характеристики на представників викладацького складу. Ректор ОІНГ за період від 5 січня 1929 р. до 18 жовтня 1930 р. надавав на І. Я. Фааса характеристики, які свідчили про його антирадянський настрій. Якщо 1929 р. його рекомендували як талановитого викладача, але при цьому ідеологічно чужого, який ретельно відмовляється від будь-якої громадської діяльності [52, арк. 36], то 1930 р. характеристика була більш загрозливою: «Ставлення до національної політики невідомо, позапартійний. Професор не радянської формації, приховує симпатії до минулого, «аполітичний»...» [53, арк. 11].

У 1930 р. була розпочата реформа системи вищої освіти, внаслідок якої правовий факультет ОІНГ було реорганізовано, частину студентів (27 осіб) переведено до Харківського інституту радянського будівництва і права³⁵ [7, с. 123], а викладачі були змушені шукати собі нові місця роботи. У такій ситуації 15 жовтня 1930 р. стало для І. Я. Фааса знаковою датою. У цей день він продовжив педагогічну діяльність³⁶ відразу в двох вишах як основних місцях роботи. В Одеському робітничому вечірньому індустріальному інституті Вищоряди народного господарства УСРР (ОРВІ) разом з багатьма колегами з ОІНГ (А. С. Бориневич, Й. І. Герліх, Г. І. Тіктін та ін.) він працював у 1930/31 навчальному році. У цьому виші на промислово-економічному факультеті на посаді професора він викладав промислове та трудове право до 20 квітня 1931 р., коли закінчив читання лекцій та з ним було проведено остаточний розрахунок зарплатні

[54, арк. 50, 53, 57–58, 69]. Другий виш – Одеський інститут інженерів водного транспорту (ОІВТ³⁷), який у складі гідротехнічного, експлуатаційного та механічного факультетів на підставі постанови РНК УСРР від 12 червня 1930 р. «Про реорганізацію ВИШ'ів та ВТИШ'ів і про передачу їх у відання відповідних наркоматів» було створено 1930 р. на базі факультетів портобудування і гідротехнічних споруд Одеського політехнічного інституту – став для І. Я. Фааса «другим домом» на наступні одинадцять років [55, арк. 20].

ОІВТ став для І. Я. Фааса вишем, в якому він працював довше за всіх інших та був на доброму рахунку. У 1932/33 навчальному році станом на 27 лютого 1933 р. як штатний професор кафедри експлуатації морського транспорту експлуатаційного факультету І. Я. Фаас мав ординарне навантаження у розмірі 204 годин, а станом на 27 квітня того ж року – 108 годин ординарного і 96 годин об'єднаного навантаження. 7 травня 1933 р. його індивідуальне навантаження було збільшено на 14 ординарних годин на факультеті середнього командного складу [56, арк. 43, 45 зв., 73 зв., 76, 91–91 зв.]. На честь свята 1 травня 1933 р. в інституті було премійовано тринадцять представників викладацького складу сумами від 200 до 400 руб. І. Я. Фаас разом з професорами В. О. Анічковим й Й. І. Герліхом отримав 400 руб. «за роботу кафедри та громадську роботу в зв'язку з курсом». 29 червня 1933 р. у зв'язку із закінченням навчального року адміністрація ОІВТ як завжди преміювала найкращих працівників педагогічного і технічного складу. Цього разу І. Я. Фааса разом із шістьма колегами (заслужений професор Г. К. Суслов; професори Й. І. Герліх, В. О. Анічков,

³⁵ О. Є. Музичко огульно заявив про загальну ліквідацію вищої юридичної освіти [2, с. 49].

³⁶ О. Є. Музичко неправомірно стверджував, що І. Я. Фаас «...был лишен преподавательской практики» [2, с. 49].

³⁷ Згодом ОІВТ багато разів перейменували: 1945 р. в Одеський інститут інженерів морського флоту, 1999 р. – Одеський державний морський університет, 2002 р. – Одеський національний морський університет.

М. М. Васильєв; доценти І. В. Поліковський і М. Д. Шаргородський) було премійовано за рекомендацією Обласної ради наукових робітників (постанова Бюро комітету наукових робітників від 27 червня 1933 р.), на підставі чого адміністрація вишу разом з іншими 22 колегами затвердила їх «кращими ударниками» навчального року [56, арк. 6 зв., 130 зв., 131 зв.]. 9 листопада 1933 р. навантаження І. Я. Фааса на 1933/34 навчальний рік було зазначено в розмірі 454 ординарних годин [56, арк. 208 зв., 210], а 1 квітня 1934 р. це навантаження було збільшено до 665 ординарних годин [57, арк. 86 зв., 87 зв.]. У цьому ж навчальному році брав активну участь у громадській роботі. Разом з іншими викладачами (професор В. О. Анічков, доцент А. П. Шварцман та ін.) виступав перед студентами з лекціями щодо пояснення і популяризації проведення ними самостійної роботи, а на загальноінститутському вечері культури виступив з доповіддю на актуальну в усі часи тему: «Какой есть и каким должен быть студент» [58, арк. 11, 42]. Із закінченням 1933/34 навчального року наприкінці червня 1934 р. керівництво вишу роботу І. Я. Фааса чергового разу відмітило премією. Цього разу він став одним із двох професорів (разом з Б. Л. Ніколаї), хто отримав путівку до санаторію на один місяць [57, арк. 151–152]. На сьогодні ми не володіємо даними щодо цієї ситуації, але однозначно можемо констатувати, що І. Я. Фаас як викладач ОПВТ був великою протилежністю викладача ОІНГ. В якості версії можемо запропонувати вплив фактора преміювання в ОПВТ, який подіяв на вченого та підштовхнув його до активної педагогічної, виховної, організаційної та громадської діяльності.

До штату ОПВТ І. Я. Фаас входив включно до 15 липня 1941 р. (з урахуванням стажу до 1 вересня 1941 р.) як доцент кафедри політичної економії та економполітики (завідувач

Й. І. Герліх), який викладав морське право та транспортну статистику [55, арк. 11, 20, 28]. За одинадцять років викладання у цьому виші статус вченого понизився від професора до доцента. Це сталося 30 грудня 1935 р., коли Вища атестаційна комісія при Раді Міністрів СРСР затвердила його в статусі доцента [59, арк. 1–53]. З часом він зазнав ще більших обмежень у навантаженні та зменшенні зарплатні. 27 вересня 1938 р. І. Я. Фааса як доцента кафедри організації руху та вантажних робіт було переведено на погодинну оплату праці [60, арк. 65 зв. – 66].

У різні періоди 1930-х рр. І. Я. Фаас за сумісництвом також працював в Одеській обласній філії Українського інституту господарників і підвищення кваліфікації інженерно-технічних робітників Народного комісаріату місцевої промисловості (1936–1938) та Одеському кредитно-економічному інституті (1939–1941). За багаторічну педагогічну діяльність у різних за профілем закладах вищої школи Одеси І. Я. Фаас заробив самі високі оцінки та позитивні відгуки. Наприклад, на анкеті, яку він власноруч заповнив 9 березня 1936 р. в Одеській обласній філії Українського інституту господарників і підвищення кваліфікації інженерно-технічних робітників залишено дві красномовні резолюції: «Один из лучших одесских знатоков статистики и права. 13.III.36» та «Лучший специалист по преподаванию статистики. 14/III.36» [34, арк. 101]. Ці документальні факти підтверджують слова колеги І. Я. Фааса історика й економіста С. І.-Я. Борового щодо авторитетності та компетентності І. Я. Фааса в інтелектуальному просторі Одеси 1930-х рр. [1, 142–143].

Діапазон дисциплін, які І. Я. Фаас викладав в одеській вищій школі 1930-х рр. був доволі широким: промислове право, трудове право, морське право, статистика, транспортна статистика тощо. Перехід вченого до викладання статистики був не випад-

ковим та має своє логічне пояснення. Це було пов'язано з відсутністю в Одесі профільного юридичного вишу, тому він був змушений перейти до викладання близької для його фаху дисципліни – статистики. У класичних університетах дорадянської епохи на юридичних факультетах студенти вивчали не тільки правознавчі дисципліни, а й політичні, економічні, соціологічні тощо. Тому для І. Я. Фааса статистика була фаховою дисципліною і він був не першим в історії правознавцем, хто поєднував викладання різних курсів права зі статистикою³⁸, а С. І.-Я. Боровой створив міф висловом: «„Сталкивание“ замечательного цивилиста и историка права в статистику объяснялось в первую очередь тем, что статистика рассматривалась, тогда как менее „идеологическая“ дисциплина, чем право» [1, с. 142], який підхопили інші дослідники [2, с. 48; 9, с. 20]. Отже, перехід І. Я. Фааса до викладання статистики був пов'язаний з відсутністю в Одесі навчального закладу юридичного профілю та малої кількості правознавчих дисциплін в інших вишах, а не з її меншою ідеологічною складовою. До того ж під час репресій 1930-х рр. потрапляння до молоху «ідеологічних чисток» не залежало від навчального курсу, який вів вчений³⁹, а від його відносин з діючою владою.

Незважаючи на те, що в ОІВТ основною дисципліною викладання І. Я. Фааса була статистика він не залишив науково-дослідну роботу в галузі правознавства. Так, в індивідуальному плані наукової роботи на 1939/40 навчальний рік як доцент кафедри політичної економіки та економіки морського транспорту він надав план у двох розділах: «І. По

праву», «ІІ. По статистике». У наукових пріоритетах вчений віддавав прерогативу саме дослідженням у царині правознавства. У першому розділі до 1 листопада 1939 р. він планував представити до Всесоюзного інституту юридичних наук НКЮ СРСР обсягом близько 400 сторінок дисертаційну роботу на тему «Исходные моменты древнерусского наследственного права в сравнительном освещении» та до 1 грудня 1939 р. підготувати до видання близько 60 сторінок працю з історії морського права під назвою «Греко-египетский чартер римской эпохи». У другому розділі він планував до 1 січня 1940 р. підготувати до друку статтю «Индексы структуры», обсягом близько 100 сторінок, та в другому семестрі зробити доповідь на тему «Средняя гармоническая» [61, арк. 1–1 зв.]. Головним моментом наукового плану є завершення докторської дисертації, завершальна стадія роботи над якою, виходячи з того, що 1935 р. його позбавили статусу професора, тривала в період 1935–1939 рр. Огляд усіх аспектів діяльності І. Я. Фааса в ОІВТ (навчальна, наукова, виховна, громадська, організаційна) дає підстави стверджувати, що на роки його роботи в цьому виші припадає пік науково-педагогічної кар'єри, яка була перервана війною.

На початку серпня 1941 р. розпочалася часткова евакуація викладачів, співробітників, студентів та обладнання ОІВТ. Серед цих викладачів сорока семирічного І. Я. Фааса не було. Через 75-річну маму або з ідеологічних міркувань, на яких наголошував С. І.-Я. Боровой [1, с. 144, 240] він з дружиною⁴⁰ залишився у місті. Зі встановленням німецько-румунської влади у грудні 1941 р. він очолив юридичний факультет та

³⁸ На замі XIX–XX ст. на юридичному факультеті Імператорського Новоросійського університету професор О. В. Федоров викладав статистику, торгове право, морське право, фінансове право, судочинство тощо.

³⁹ В однаковій мірі до репресивних заходів потрапляли як гуманітарії, так і представники природничих і технічних наук.

⁴⁰ Доля батьків А. К. Фаас-Щербини залишається невідомою. За часів окупації їх не було серед мешканців комунальної квартири за адресою вул. Кінна (вул. Артема), 8, кв. 2 [37, арк. 2; 62, арк. 42].

кафедру історії права та римського права [63, арк. 9, 153] (з 1942/43 навчального року кафедра римського права) [64, арк. 21 зв., 143 зв.; 65, арк. 133 зв.]. Як декан розробляв навчальні плани⁴¹, був членом Сенату Одеського університету, на засіданнях якого брав активну участь в обговоренні багатьох питань з приводу навчального, організаційного і виховного процесів та розвитку науки. Наприклад, у 1942/43 навчальному році брав участь у підготовці проекту Статуту «Попечительства о немущих студентах», розробці правил відвідування університетських будівель, обговоренні питання надання кількості екземплярів друкованих праць на здобуття наукового ступеню та введення обов'язкового відвідування лекцій на медичному факультеті (15 грудня 1942 р.); розподілі між нужденними студентами 10 000 марок, надісланих примарем Одеси Г. Пинтею та обговоренні діяльності кооперативу університету (22 грудня 1942 р.); підготовці інформації та розробці проекту організації Інституту антикомуністичних досліджень та пропаганди при університеті⁴² (5 січня 1943 р.), який він і очолив; розгляді питання щодо оплати праці рецензентів кваліфікаційних робіт, поданих на ступінь магістра, та звільнення від магістерських іспитів, тих здобувачів, що отримали ступінь кандидата наук за радянських часів (12 січня 1943 р.); організації благодійного спектаклю на користь незаможних студентів (4 лютого 1943 р.); відзначенні проведення професором Б. В. Варнеке значної роботи щодо перекладів почесних дипломів латиною (2 березня 1943 р.); затвердженні проекту

⁴¹ Наприклад, навчальний план 1 курсу юридичного факультету на 1942/43 навчальний рік складався з енциклопедії права (6 годин), історії права (6), статистики (4), економічної географії (4), латинської мови (6), німецької мови (4), Богослов'я (2), введення в історію Румунії (3), румунської мови [66, арк. 74].

⁴² Цей фрагмент історії заслуговує на окреме дослідження.

Одеського товариства історії й старожитностей (16 березня 1943 р.); вирішенні терміну пасхальних канікул (6 квітня 1943 р.); включенні до складу університету Одеського історико-археологічного музею (13 квітня 1943 р.) тощо [67, арк. 166–167, 183–184, 232–232 зв., 258–259, 318, 320, 364–366, 381–382, 399–400 зв., 410–412]. Плідна діяльність І. Я. Фааса в університеті була відмічена губернатором Трансїстрії 1 січня 1943 р., коли йому разом з ректором П. Г. Часовниковим, проректором І. Г. Шеттле, деканом політехнічного факультету Б. Л. Ніколаї було присвоєно градацію⁴³ за заслуги [67, арк. 320].

Під час окупації І. Я. Фаас також займав посаду старшого наукового працівника в штаті Одеського історичного архіву, до якого був зарахований з 1 липня 1942 р. відповідно наказу Управління культури і просвіти міста Одеси від 9 липня 1942 р. [68, арк. 27, 79]. У цій установі він працював до 31 березня 1943 р., коли було прийнято рішення «...отчислить от занимаемой им в архиве должности в связи с тем, что он занимает должность декана юридического факультета Одесского университета» [69, арк. 49]. Подібна аргументація для звільнення виглядає дивною, як мінімум через те, що його деканство на юридичному факультеті було відомим фактом і до березня 1943 р.

У науковому плані діяльність І. Я. Фааса в окупаційний період була не плідна. З віднайдених матеріалів відомо, що на наукову сесію 15 лютого 1943 р. він подав тему доповіді «Договор морской перевозки в греко-римском Египте», яка була затверджена на засіданні Сенату університету 9 лютого 1943 р. [67, арк. 295, 296 зв.]. Ця тема була інтерпретацією

⁴³ Градація («Idem gradatie complect» – рум.) – підвищення статусу в межах університету, яке відмічалось у відділі кадрів і бухгалтерії та надавало право на отримання фінансової надбавки у розмірі 120 німецьких марок.

статті під назвою «Греко-египетский чартер римской эпохи», яку він подав до плану 1939 р. в ОІВТ (див. вище). Дисертаційне дослідження на тему «Исходные моменты древнерусского наследственного права в сравнительном освещении», закінчене 1939 р. до логічного завершення не довів, тобто його захист не відбувся. Може бути так, що потреби в оприлюдненні цієї кваліфікаційної роботи він вже і не бачив, бо 23 березня 1943 р. на засіданні Сенату Одеського університету закритим голосуванням («за» – 16, «проти» – 0) було затверджено постанову Ради юридичного факультету від 16 січня 1943 р. про присвоєння професору І. Я. Фаасу наукового ступеня доктора юридичних наук без захисту дисертації. Рішення Ради факультету було прийнято на підставі відгука рецензійної комісії, наявності 24 наукових праць, наукового ступеня магістра римського права, вченого звання професора, ґрунтовної праці під назвою «Исходные моменты древнерусского наследственного права в сравнительном освещении» (406 с.) та інших моментів, що характеризували його наукову діяльність. Постанову Сенату ухвалили та порушили клопотання перед Дирекцією культури Губернаторства Трансїстрії щодо присвоєння професору І. Я. Фаасу наукового ступеня доктора юридичних наук, яке згодом було затверджено [67, арк. 216–217]. Досягнення кар'єрних висот не принесло І. Я. Фаасу користі в житті. Перед вступом у квітні 1944 р. в Одесу радянських військ, він разом з дружиною, передбачаючи свій арешт, евакуювався до Бухаресту⁴⁴, але після того як СРСР отримав юридичну владу в Румунії, вони були змушені за підробними документами на Анну й Іоана Адріан переховуватися. Однак жити з відчуттям страху

та постійними переховуваннями йому довго не довелося. Спочатку він захворів, а 11 квітня 1945⁴⁵ р. помер⁴⁶ та був похований у Бухаресті на кладовищі «Colentina» під ім'ям Ioan Adrian [40].

Бібліографію інтелектуальної спадщини І. Я. Фааса на сьогодні у повному обсязі встановити не вдалося. Натомість у нашому розпорядженні маємо два реєстри друкованих праць, складаних особисто самим вченим. Перший реєстр був написаний ним власноруч та підписаний восени 1923 р. для комісії із заміщення вакансій викладачів ОІНГ [32, арк. 11–11 зв.]. Реєстр складався з двох частин: «друкованих праць» та «підготовлених до друку». У першій частині було зазначено назви двох робіт (див. дод., пункти 1 і 2), а в другій – назви восьми розвідок. Через пошкодження паперу, на якому вказані ці назви не вдалося дешифрувати три записи (третій⁴⁷, четвертий і п'ятий номери), п'ять збереглися. Праці, назви, яких під номером шість і сім, 1925 р. були опубліковані (див. дод., пункти 3 і 4). Назви трьох останніх студій (номери один – «К истории давности владения в римском праве», два – «К истории корреальных обязательств», вісім – «О завещаниях неблагодарных (критическая заметка к Валерию Максиму, кн. VII, гл. 7, 8)»⁴⁸) відображають зацікавлення молодого вченого історією римського права, але невідомо чи відбулася їх публікація. Скоріш за все що ні, тому що в другому реєстрі «друкованих праць», підписаного І. Я. Фаасом 14 жовтня 1937 р. [34, арк. 99]

⁴⁵ У науковій літературі часто вказують невірний рік смерті – 1944 р. [17, с. 154; 27, с. 242].

⁴⁶ І. Я. Фаас прожив менше свого батька на два роки, відповідно 51 рік та 53 роки.

⁴⁷ Під цим номером латиною була записана назва лекції *pro venia legendi*.

⁴⁸ Скоріш за все мова йде про головну працю давньоримського письменника Валерія Максима – «*Factorum ac dictorum memorabilium libri IX*» («Девять книг примечательных поступков и изречений»).

⁴⁴ Якщо у І. Я. Фааса були німецькі коріння, то виникає питання: чому він не оформив документи фольксдойче, як це зробили його колеги О. О. Гордієвська, П. Є. Єршов, В. І. Кундерт, І. Г. Шеттле, Г. Д. Штейнванд та ін. та не виїхав до Німеччини?

даних про них немає. У другому реєстрі, наданого вченим при прийомі на роботу до Одеської обласної філії Українського інституту господарників і підвищення кваліфікації інженерно-технічних робітників НКМП представлено назви 14 опублікованих наукових праць (див. дод., пункти 1–14). Також маємо згадку щодо 24 наукових праць (їх перелік нам не відомий), датовану січнем 1943 р.⁴⁹, коли Рада юридичного факультету ухвалила рішення про присвоєння І. Я. Фаасу наукового ступеня доктора юридичних наук без захисту дисертації [67, арк. 216–217]. Згідно з архівними матеріалами маємо дані, що за тридцять років наукової діяльності вчений опублікував 24 наукові праці. Цей показник є не високим, але цьому факту є об'єктивні та суб'єктивні пояснення. І. Я. Фаасу довелося працювати у буремні роки першої половини ХХ ст., на які випали найбільш трагічні сторінки цього сторіччя: Перша світова війна, революційні події, Громадянська війна, калейдоскопічні зміни влади, голод та господарська розруха, репресивна політика більшовиків, Друга світова війна тощо. Тому не виключаємо, що ці обставини стали причинами спаду його наукової активності та не давали можливості вести науково-дослідну роботу в повному обсязі.

Загальний аналіз інтелектуальної спадщини І. Я. Фаас можна класифікувати за двома напрямками: хронологічним і тематичним. Відповідно до виявлених опублікованих наукових праць вченого (див. дод.) та дотичних згадок про них⁵⁰ виділяємо чотири періоди їх видання:

наукові праці 1914–1923 рр., студії періоду 1923–1930 рр., розвідки 1930–1941 рр., роботи 1941–1944 рр. За тематичною спрямованістю загалом їх можна поділити на наукові розвідки з правознавства (див. дод., пункти 1–2, 5–8, 11–12), історії права (див. дод., пункти 3–4, 9–10, 13, 16), статистики (див. дод., пункти 14–15). У свою чергу правознавчі студії можна розділити на розробки в галузі римського права, радянського цивільного права та давньоруського права⁵¹. В історичному минулому «загубилися» розвідки І. Я. Фааса раннього періоду (1914–1923) щодо історії римського права (про це див. вище). У подальші роки цю тематику він не досліджував, що було пов'язано з оприлюдненням Конституції СРСР 1924 р., яка поклала початок його вивченню теоретичних питань радянського цивільного права (див. дод., пункти 5–8, 11–12). Незважаючи на складні часи життя та незначну загальну кількість наукових праць І. Я. Фаасу вдалося підготувати *magnum opus* (див. дод., пункт 16). Ксерокопії машинописного тексту⁵² цієї праці зберігаються у Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (з 2007 р.) [70] та Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (з 2010 р.) [2, с. 46]. Примірник, що зберігається в одеській бібліотеці її співробітниками умовно поділено на дві частини з 214 та 194 аркушів [70]. Виходячи з тексту роботи дозволимо собі припустити, що цікавитися окремими її аспектами автор розпочав ще в 1920-х рр. За змістом у цій розвідці

⁴⁹ Використовуючи документи окупаційної влади О. Є. Музичко фривольно відносить цю кількість праць до періоду 1914–1930 рр., а не 1914–1943 рр.: «К началу войны он был автором 24 статей, опубликованных с 1914 по 1930 гг.» [2, с. 47].

⁵⁰ С. І.-Я. Боровой згадував про пропагандистського характеру брошуру 1942 р. видання [1, с. 144].

⁵¹ У науковій літературі існує надумана згадка про нього як про «спеціаліста з візантійського права...». Див.: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Історія та сучасність (1865–2015) / голов. ред. І. М. Коваль; вступ. сл.: І. М. Коваль, В. М. Хмарського. Одеса: ОНУ, 2015. С. 627.

⁵² Скоріш за все текст роботи не остаточний, у ньому є багато закреслень, виправлень та надписів між рядками.

на підґрунті використання історико-порівняльного методу розглянуто різні аспекти права часів античності (давня Греція і Рим) та середньовіччя (Західна Європа, Схід, Русь). Дослідження позитивно вражає використанням різноманітних історичних джерел, історико-правової літератури (російської, західноєвропейської – здебільшого німецькомовної), високим теоретико-методологічним рівнем, легкістю стилю написання та загальною ерудицією.

Враховуючи, що одним з головних показників рівня наукового дослідження є рефлексія з боку колег-фахівців даної тематики, то важливим фактором у цьому плані мають бути відгуки або рецензії. На сьогодні складно сказати як сприймалися праці І. Я. Фааса в науковому просторі тих часів, тому що нам вдалося віднайти тільки дві згадки щодо його наукової діяльності, які стосуються однієї роботи (див. дод., пункт 10). Серед фахівців високу оцінку за опис інкунабулів, який він здійснив під час вивчення джерел права в складі стародруків ЦННБ [17, с. 156], отримав від видатного книгознавця і мовознавця Б. І. Зданевича [71]. Також була й негативна думка щодо цієї праці, яка з'явилася на початку 1930-х рр., коли в умовах боротьби з буржуазним націоналізмом, контрреволюцією та загальними пережитками дореволюційного минулого знаний книгознавець і бібліограф М. А. Годкевич, звинуватив автора у «сухому академізмі» та «типово-бібліофільському настановленні» [72, с. 112]. У цілому фахову оцінку інтелектуальному надбанню І. Я. Фааса мають дати кваліфіковані спеціалісти у тих галузях знань, яким присвячені його праці.

Проведена реконструкція біографії І. Я. Фааса на тлі суспільно-політичних і соціокультурних умов першої половини ХХ ст. дозволяє стверджувати, що, відповідно запропонованої

нами концепції ідентичності представників академічної спільноти⁵³, він належав до двох генерацій одеських вчених-істориків, які по чергово виходили на авансцену історії науки: гілки adeptів «пізньоімперської» генерації (1884–1917 і 1941–1944)⁵⁴ та гілки конформістів «ранньорадянської» генерації (1917–1941)⁵⁵.

⁵³ Детальніше див.: Левченко В. В.: Наукове співтовариство одеських істориків першої половини ХХ століття крізь призму генераційних процесів: теоретичний аспект // Позитивізм: рефлексії щодо класичної моделі історіописання: матеріали круглого столу (Харків, 29 листоп. 2016 р.). Харків, 2016. С. 220–230; Генерації вчених-істориків та «Великий терор»: від інтелектуальної покори до репресій (на прикладі одеської корпорації гуманітаріїв) // Краєзнавство: науковий журнал. 2017. № 1/2. С. 201–207; «Пролетарсько-революційна» автобіографія – заповідь приналежності до «ранньорадянської» генерації вчених (на прикладі наукового співтовариства гуманітаріїв Одеси) // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки». 2019. Вип. 29. С. 74–89 та ін.

⁵⁴ До гілки adeptів «пізньоімперської» генерації відносимо фахівців різних соціогуманітарних галузей знань, викладачів імперських вишів, де переважно й здійснювалися основні напрями їх професійної діяльності. Мали результати наукової продукції, пройшли більше половини з п'яти кроків наукової ієрархії (отримання вищої освіти, навчання в аспірантурі (стипендіат), складання магістерських іспитів, захист магістерської та докторської дисертацій) імперської системи освіти станом на початок ХХ ст., почали викладати у вишах, мали наукові публікації, написані відповідно теоретичних ознак парадигми розвитку гуманітарної науки у дореволюційні часи та не сприймали педальовану більшовиками ідеологію побудови суспільства з принципами соціальної справедливості, свободи і рівності та нав'язуванні ними нових концепцій у професійній діяльності.

⁵⁵ До «конформістської» гілки «ранньорадянської» генерації відносимо вчених, які народилися у другій половині ХІХ ст. Їх первинна соціалізація відбувалася в умовах лібералізації та модернізації Російської імперії, освіту вони отримали в імперській системі освіти, викладали у вишах, мали наукові публікації, написані відповідно до теоретичних ознак парадигми розвитку гуманітарної науки в імперський час. У дореволюційний час вони не сприймали ідеологію більшовиків щодо розбудови суспільства з принципами соціальної справедливості, свободи і рівності трудящих та нав'язування ними нових концепцій і парадигм у професійній діяльності. Тобто певну частину свого життя належали до «пізньоімперської» генерації, але події 1917–1920 рр. і становлення радянської влади змусили їх переорієнтуватися і пристосуватися до реалій нових умов життя.

Підсумовуючи результати дослідження зазначимо, що в статті зроблено спробу розв'язати важливу та актуальну проблему — окреслити місце і роль вченого, діяльність якого мала вплив на розвиток юриспруденції в Україні в 1920-ті — 1940-ві рр. Робота є комплексним та максимально можливим опрацюванням інтелектуальної спадщини І. Я. Фааса, яка тривалий час не була залученою до наукового обігу і стала доступною лише в останні тридцять років. Встановлено, що праці І. Я. Фааса тривалий час залишалися поза увагою науковців та були недостатньо дослідженими та репрезентованими з ідеологічних міркувань. При розробці теми широко використані документи різних за видами архівосховищ, частина яких була введена до наукового обігу вперше. До найбільш важливих результатів досягнутих у статті можна віднести реконструкцію основних етапів біографії й творчості І. Я. Фааса; заповнення суттєвих прогалин в його біографії, а саме його участь у розбудові радянської вищої школи в Одесі; репрезентацію науково-педагогічної діяльності та тлі карколомних подій першої половини ХХ ст.; аналіз інтелектуальної спадщини, який здійснено за класифікацією у двох напрямках: 1) за хронологією: наукові праці 1914–1923 рр., студії періоду 1923–1930 рр., розвідки 1930–1941 рр., роботи 1941–1944 рр. та 2) тематичної спрямованості: наукові розвідки з правознавства, історії права, статистики; дослідження внеску в розвиток правознавства та юриспруденції, про що свідчать розробки в галузі римського права, радянського цивільного права і давньоруського права. Аналіз незначного за обсягом творчого доробку І. Я. Фааса дозволяє зробити висновок, що він вдало поєднав у собі талант науковця енциклопедичних знань, ерудита та блискучого лектора. Також в оглядовій за характером

статті, розглянуто моделі поведінки одного з представників наукової інтелігенції, який у наслідок політичних обставин двічі опинився в ситуації зміни суспільно-політичного устрою в країні, що кардинально впливало на його життя. З невстановлених причин (ідеологічних або сімейних) він опинився на окупованій території УРСР та у різних формах співпрацював з німецько-румунською окупаційною владою. Сфокусована увага на долю фахівця, який, не поділяв нацистської ідеології, прийняв свідоме рішення про взаємодію з місцевою окупаційною владою, виходячи зі своєї внутрішньої та професійної мотивації, заснованої на певному соціальному досвіді, суспільних ідеалах та наукових пріоритетах.

Додаток Реєстр виявлених опублікованих наукових праць І. Я. Фааса

1. Фаас І. Теория ценности Г. Касселя // Университетские известия. 1914. № 1 та окремо: Фаас І. Теория ценности Г. Касселя. Киев, 1914. 20 с.

2. Фаас І. [Рецензия] Ефимов В. В. Догма римского права: Учебный курс. СПб., 1901. 640 с. // Право и жизнь. 1918. № 7–8. Стб. 3.

3. Фаас І. [Рецензия] С. А. Егиазаров. Исследования по истории армянского права, публичного и частного. В. 1: Государственный, общественный, хозяйственный и юридический строй Армении в X–XIII вв. по надписям г. Ани и Ширака. К., 1919. XV, 100 с. // Записки коллегии востоковедов при Азиатском музее Российской Академии наук. 1925. Т. 1. С. 482–500.

4. Фаас І. Новый труд по истории права и хозяйства Украины. (Проф. М. Е. Слабченко. Организация хозяйства Украины от Хмельницыны до мировой войны. Часть I. Хозяйство Гетманицыны в XVII–XVIII ст. Т. I–III. Одесса (Гос. Издат. Украины) 1922–1923) // Вісник Одеської комісії краєзнавства при Всеукраїнській академії наук. 1925. Ч. 2–3. Секція соціально-історична. С. 140–156.

5. Фаас І. Я. Принцип вины или принцип причинения? (Статья 403 Гражданского Кодекса) // Журнал науково-до-

слідчих кафедр м. Одеси. 1926. Т. II. № 2. С. 61–65.

6. Фаас И. Я. Оспаривание и отступление при заблуждении // Журнал научно-дослідчих кафедр м. Одеси. 1926. Т. II. № 2. С. 66–73.

7. Фаас И. Я. Цена иска об освобождении имущества от описи и продажи // Право и жизнь. 1927. Кн. 4. С. 3–8.

8. Фаас И. Я. Бесповоротность предложения по Г[ражданскому] К[одексу] // Право и Жизнь. М., 1927. Кн. 6–7. С. 10–13.

9. Фаас И. Я. Давність володіння і гарантія продавця. Порівняльно-історичний нарис // Записки історично-філологічного відділу. Кн. XIII–XIV: Юбілейний збірник на пошану академика Дмитра Ивановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ядесятих роковин наукової діяльності. Ч. II. 1927. С. 367–377.

10. Фаас И. Я. Інкунабули Одеської центральної наукової бібліотеки // Бібліологічні вісті. 1927. № 2. С. 69–90 та окремо: Фаас И. Я. Інкунабули Одеської центральної наукової бібліотеки. Одеса, 1927. 24 с.

11. Фаас И. Я. Отрицательный договорный интерес // Государство та право. Записки Одеського Інституту народного господарства. 1928. Т. I. С. 205–260 та окремо: Фаас И. Я. Отрицательный договорный интерес. Одесса, 1928. 56 с.

12. Фаас И. Вина при заключении договора // Государство та право. Записки Одеського Інституту народного господарства. 1929. Т. II. С. 387–445 та окремо: Фаас И. Я. Вина при заключении договора. Одесса, 1929. 65 с.

13. Фаас И. Частка мерця й частка душі: (Археологічно-юридична розвідка) // Вісник Одеської комісії краєзнавства при Українській академії наук. 1930. Ч. 4–5. Секція археологічна. С. 27–33.

14. Фаас И. Я. Определение коэффициентов использования по индексному методу // Труды Одесского института инженеров водного транспорта. 1935. Вып. I. С. 81–94.

15. Фаас И. Я. Индексы структуры // Сборник трудов Одесского кредитно-экономического института. 1940. Т. I.

16. Фаас И. Я. Исходные моменты древнерусского наследственного права в сравнительном освещении. Б. г.: б. и., б. д. 408 л.

У статті на тлі суспільно-політичних, соціально-економічних і культурних трансформацій 1910-х – 1940-х рр. в УСРР досліджено реформи в царині юриспруденції в контексті долі одеського правознавця та історика права І. Я. Фааса, постать якого через ідеологічне табу радянських часів довгий час залишалася поза увагою дослідників. Встановлено, що в цей час змінився склад, статус, професійна практика, наукові пріоритети, мережа навчальних і науково-дослідних установ, побутові умови проживання тощо представників наукової інтелігенції, зокрема вчених-правознавців. Аналіз наукової літератури свідчить що згадки про біографію і науковий доробок вченого з'явилися в останні тридцять років, а спеціального комплексного дослідження присвяченого І. Я. Фаасу не існує. Виявлено, вивчено та введено до наукового обігу різноманітні історичні джерела (архівні документи, матеріали періодичних видань, епістолярна спадщина та опубліковані законодавчі акти), які сприяють реконструкції біографії призабутого науковця. Продемонстровано, що перетворення, які відбувалися у зазначений період були наслідком політики радянської влади відносно розвитку науки та формування наукових кадрів нової генерації, негативно впливали на представників наукової інтелігенції дореволюційної генерації, яким доводилося шукати шляхи адаптації та конформізму в нових реаліях життя. Реконструйовано основні віхи життєвого, професійного і творчого шляху науковця, простежено вплив суспільно-політичних, культурних та інших чинників на його формування як педагога і вченого-правознавця. Аналіз інтелектуальної спадщини здійснено через призму тематичної спрямованості та хронології. Зроблена спроба подати

наукове осмислення його творчого надбання, методології і дослідницької лабораторії. Досліджено і проаналізовано внесок І. Я. Фааса у розвиток правових дисциплін та юриспруденції, насамперед у їх практичний компонент. Дана розвідка розв'язує важливу та актуальну проблему – здійснює наукову реабілітацію та окреслює місце і роль науковця-правника, діяльність якого мала вплив на розвиток юриспруденції в Україні впродовж майже першого півстоліття минулого сторіччя.

Ключові слова: юриспруденція, правознавство, історія права, Одеса, І. Я. Фаас, вища школа, історіографія, біографія, інтелектуальне надбання, генерації.

Levchenko V. From the history of the development of jurisprudence in Ukraine in the first half of the 20th century: peripeties of the life of jurist and legal historian I. Faas

In the article against the background of sociopolitical, socioeconomic and cultural transformations of the 1910s – 1940s in the USSR, the reforms in the field of jurisprudence are investigated in the context of the fate of the Odessa jurist and legal historian I. Faas, whose figure due to the ideological taboo of the Soviet times remained outside the attention of researchers for a long time. It was established that during this time the composition, status, professional practice, scientific priorities, network of educational and research institutions, living conditions, etc. of representatives of the scientific intelligentsia, in particular legal scientists, changed. The analysis of scientific literature shows that references to the biography and scientific achievements of the scientist appeared in the last thirty years, and there is no special comprehensive study dedicated to

I. Faas. The variety of historical sources (archive documents, materials of periodicals, epistolary heritage and published legislative acts) were identified, studied and introduced into scientific circulation, which contribute to the reconstruction of the biography of the forgotten scientist. It has been demonstrated that the transformations that took place in the specified period were a consequence of the policy of the Soviet government regarding the development of science and the formation of scientific personnel of the new generation, which had a negative impact on the representatives of the scientific intelligentsia of the pre-revolutionary generation, who had to look for ways of adaptation and conformity in the new realities of life. The basis of the milestones of the scientist's life, professional and creative path is reconstructed, the influence of socio-political, cultural and other factors on his formation as a teacher and legal scientist is traced. The analysis of intellectual heritage was carried out through the prism of thematic orientation and chronology. An attempt was made to provide a scientific understanding of his creative heritage, methodology and research laboratory. The contribution of I. Faas to the development of legal disciplines and jurisprudence, primarily to their practical component, has been studied and analyzed. This investigation solves an important and urgent problem – it carries out scientific rehabilitation and outlines the place and role of a legal scientist whose activities had an impact on the development jurisprudence in Ukraine during almost the first half of the last century.

Key words: jurisprudence, jurisprudence, history of law, Odessa, I. Faas, higher school, historiography, biography, intellectual property, generations.

Література

1. Боровой С. Воспоминания⁵⁶. М.-Иерусалим, 1993. 384 с.
2. Муzychко А. Иван Яковлевич Фаас: декан юридического факультета Одесского университета в годы румынской оккупации // Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею. 2010. № 9. С. 46–54.
3. Вісник Одеської комісії краєзнавства при Всеукраїнській Академії наук. 1924–1930: Систематичний розпис змісту / Упорядник Л. О. Жирнова. Одеса: Друк, 1999. 40 с.
4. Одеський державний економічний університет. Нариси історії / В. П. Бородаш, М. О. Скрипник, В. Д. Граждан, О. С. Редькін. Одеса: АТЗТ ІРЕНТТ, 2000. 268 с.
5. Парієнко Г. К. Внесок вчених університету у розвиток економічної науки. До 80-річчя Одеського державного економічного університету. Одеса: «Астропринт», 2001. 64 с.
6. Муzychко О. Є. Засновник Одеського інституту народного господарства професор Олексій Якович Шпаків (1868–1927): біографічний нарис. Одеса, 2011. 224 с.
7. Міхневич Л. В. Правовий факультет Одеського інституту народного господарства: з історії юридичної освіти // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2017. Т. 20. С. 117–125.
8. Левченко В. В. Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.): позитивний досвід невеликого експерименту / Відп. ред. В. М. Хмарський; наук. ред. Т. М. Попова. Одеса: ТЕС, 2010. 428 с.
9. Кафедра «Експлуатація флота і технологія морських перевозок»: історический очерк к 90-летию / под ред. А. Л. Дрожжина. Одесса: КУПРИЕНКО СВ, 2019. 159 с.
10. Левченко В. В., Шумило О. М. Судномеханічний факультет ОІВТ – Навчально-науковий інститут морського флоту ОНМУ: 90 років спадкоємності, історії, традицій. Одеса: Бондаренко М. О., 2020. 368 с.
11. Левченко В. В. Історія судномеханічного факультету ОІВТ – ОІМФ – ОНМУ за 90 років: До 90-річчя утворення судномеханічного факультету Одеського інституту інженерів водного транспорту (1930–2020) / В. В. Левченко; ред. кол.: Р. А. Варбанець, А. О. Волошин, Ю. О. Никифоров [та ін.]. Одеса: «Астропринт», 2021. 140 с.
12. Левченко В. В. Призабута річниця першого профільного науково-серіального видання ОНМУ: історія, факти, люди // 75 професорсько-викладацька науково-технічна конференція: Збірник тез доповідей. Одеса: ОНМУ, 2022. С. 170–173.
13. Наукова бібліотека Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Історичний нарис: До 185-річчя заснування / Відп. ред. В. А. Сминтина. Одеса: «Астропринт», 2002. 248 с.
14. Левченко В. В. Судьбы сотрудников научной библиотеки Одесского университета на фоне социально-политических трансформаций первой трети XX века // Вісник Одеського національного університету. Сер.: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. Одеса, 2013. Т. 18, вип. 1 (9). С. 26–49.
15. Левченко В. В. Особливості формування кадрового складу Наукової бібліотеки Одеського (Новоросійського) університету в першій половині XX ст. // Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України: II Краєзнавчі читання пам'яті Петра Тронька: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 20 листоп. 2013 р. / Наук. ред. О. П. Реєнт; ред. кол. А. В. Скорохатова [и др.]; ред.: Т. С. Кудласевич, І. В. Чеховська. К.: [б. и.], 2014. С. 98–101.
16. Левченко В. В. Роль одеських вчених-істориків у розвитку інфраструктури Наукової бібліотеки Одеського (Новоросійського) університету у першій половині XX століття // Вісник Одеської національного університету. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. 2017. Т. 22, вип. 2 (18). С. 77–105.
17. Два століття служіння книзі. Історія Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, 1817–2017: [монографія] / М. В. Алексєєнко, М. О. Подрезова, О. В. Полевщикова, В. П. Пружина, В. В. Самодурова; авт. вступ. ст. та наук. ред. І. М. Коваль; відп. ред. М. О. Подрезова; бібліогр. ред. О. С. Мурашко. Одеса: ОНУ, 2017. 292 с.

⁵⁶ О. Є. Муzychко сфальсифікував назву цієї книжки як «Воспоминания еврейского историка» [2, с. 46, 54].

18. Смирнов В. А. Покровский, Варнеке, Соколов и другие: изменники или жертвы трагедии? // Реквием XX века. Ч. 1. Одесса: Optimum, 2001. С. 159–179.
19. Левченко В. В. Життя та науково-громадська діяльність Валентина Івановича Селінова (до 130-річчя з дня народження) // Юго-Запад. Одессика. 2006. Вып. 2. С. 256–266.
20. Остащук В. І. Одеса 1941–1945 рр. в документах. Збірка документів та матеріалів за ред. Тхоржевської Т. В. Одеса: Вид-во «Optimum», 2010. 150 с.
21. Левченко В. В. Діяльність вчених-істориків Одеси в період німецько-румунської окупації (1941–1944 рр.) та їх доля // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: Мат. III міжн. наук.-практ. конф. Одеса, 15–16 квітня 2011 р. Одеса, 2011. С. 233–239.
22. Музичко О. Еміграції та депортації науковців з території південної України у першій половині XX ст.: етапи, склад, долі // Вісник Центрального державного архіву зарубіжної україніки. 2012. Вип. 1. С. 126–168.
23. Заруба В. М. Історик держави і права України академік М. Є. Слабченко (1882–1952): Монографія. Дніпропетровськ: ПП «Ліра ЛТД», 2004. 456 с.
24. Заруба В. М. Михайло Слабченко в епістолярній та мемуарній спадщині (1882–1952). Д.: Ліра ЛТД, 2004. 352 с.
25. Музичко О. Є. Взаємодія одеського та київського книгознавчих осередків у листуванні одеситів С. Я. Борового, Ф. Є. Петруня, І. Я. Фааса з киянами Ю. О. Меженко та Б. І. Зданевичем // Вісник Одеського національного університету. 2010. Т. 15. Вип. 21: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. С. 55–71.
26. Міхневич Л. В. Юридична освіта та наука в Україні поза класичними університетами (XIX ст. – 30-ті роки XX ст.): монографія. К.: Четверта хвиля, 2019. 748 с.
27. Білокінь С. Фаас Іван Якович // Українські історики XX ст.: Біобібліографічний довідник. К., 2006. В. 2. Ч. 3. С. 242–243.
28. Музичко О. Є. Фаас Іван Якович // Одеські історики. Енциклопедичне видання. Том I (початок XIX – середина XX ст.). Одеса, 2009. С. 413–415.
29. Наука и научные работники СССР. Ч. VI: Научные работники СССР без Москвы и Ленинграда. Л.: Издательство АН СССР, 1928. VIII, 810 с.
30. Державний архів м. Києва (ДАК). Ф. 16. Оп. 464. Спр. 10791.
31. Я. В. Фаас. (Некролог) // Києвлянин. 1915. 6 декабря (№ 336). С. 3.
32. ДАОО. Ф. Р-129. Оп. 1. Спр. 79.
33. ДАК. Ф. 16. Оп. 465. Спр. 4782.
34. ДАОО. Ф. Р-2169. Оп. 1. Спр. 394.
35. ДАОО. Ф. Р-1724. Оп. 1. Спр. 2.
36. ДАОО. Ф. Р-1724. Оп. 1. Спр. 31.
37. ДАОО. Ф. Р-2351. Оп. 3. Спр. 739.
38. ДАОО. Ф. Р-4127. Оп. 1. Спр. 2.
39. ДАОО. Ф. Р-3949. Оп. 1. Спр. 17.
40. Boldur N. A. Csteva amintiri despre profesorul I. I. Faas, un reprezentant strălucit al intelectualității ruse din perioada interbelică și un bun prieten al poporului român // Literatura si arta. 2004. 29 ianuarie (№ 4). Р. 6.
41. ДАОО. Ф. Р-100. Оп. 1. Спр. 58.
42. ЦДАВОВ України. Ф. 331. Оп. 1. Спр. 35.
43. ОІКМ. Фонд професора О. Я. Шпакова. Папка № 5.
44. ДАОО. Ф. Р-1593. Оп. 1. Спр. 404.
45. ДАОО. Ф. Р-1724. Оп. 1. Спр. 62.
46. ОІКМ. Фонд професора О. Я. Шпакова. Папка № 4.
47. Вища школа Української РСР за 50 років (1917–1967 рр.): історичний нарис: у 2 ч. Ч. 1 (1917–1945 рр.). К., 1967.
48. ДАОО. Ф. Р-129. Оп. 1. Спр. 521.
49. Лекції и доклади // Известия Одесского Губкома КПБУ, Губисполкома и Губпрофсовета. 1924. 18 октября (№ 1464). С. 6.
50. Отчет Бюро Комиссии // Вісник Одеської комісії краєзнавства при Всеукраїнській академії наук. 1924. Ч. 1. С. 1–2.
51. Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства. Одеська філія. 1926–1930. Одеса, 1930. 26 с.
52. ДАОО. Ф. Р-129. Оп. 3. Спр. 7.
53. ДАОО. Ф. Р-129. Оп. 3. Спр. 10.
54. ДАОО. Ф. Р-4570. Оп. 3. Спр. 65.
55. ДАОО. Ф. Р-5397. Оп. 4. Спр. 20.
56. ДАОО. Ф. Р-5397. Оп. 10. Спр. 8.
57. ДАОО. Ф. Р-5397. Оп. 10. Спр. 9.
58. ДАОО. Ф. Р-5397. Оп. 4. Спр. 1.
59. ДАРФ. Ф. Р9506. Оп. 23. Спр. 9042.
60. ДАОО. Ф. Р-5397. Оп. 10. Спр. 27.
61. ДАОО. Ф. Р-5397. Оп. 4. Спр. 10.
62. ДАОО. Ф. Р-2276. Оп. 4. Спр. 31.
63. ДАОО. Ф. Р-2271. Оп. 4. Спр. 1.
64. ДАОО. Ф. Р-2271. Оп. 4. Спр. 195.
65. ДАОО. Ф. Р-2249. Оп. 1. Спр. 200.

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

66. ДАОО. Ф. Р-2249. Оп. 1. Спр. 193.
67. ДАОО. Ф. Р-2274. Оп. 1. Спр. 233.
68. ДАОО. Ф. Р-4121. Оп. 1. Спр. 3.
69. ДАОО. Ф. Р-4121. Оп. 1. Спр. 4.
70. Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Фонд дисертацій. № 3361.
71. Зданевич Б. Перша спроба опису інкунабулів на Україні // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. 1928. Кн. 16. С. 315–324.
72. Годкевич М. В надійних шанцях. На бібліотечному фронті // Критика. 1931. № 3 (38). С. 110–130.